

УДК 159.923

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧИМИХ ЯКОСТЕЙ ФЕРМЕРА: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Крупенко О.В., викладач кафедри філософії і соціології
Таврійський державний агротехнологічний університет

Розглянута проблема застосування соціально-психологічного тренінгу з метою покращення професійно важливих якостей представників агропромислового комплексу. Представлені результати участі фермерів в програмі тренінгу «Розвиток професійно значимих якостей фермера», основними цілями якого було підвищення професійної компетентності, управлінського потенціалу, комунікативних й організаційних здібностей.

Ключові слова: соціально-психологічний тренінг, фермер, професійна компетентність, управлінський потенціал, комунікативні та організаційні здібності.

Рассмотрена проблема применения социально-психологического тренинга с целью улучшения профессионально важных качеств представителей агропромышленного комплекса. Представлены результаты участия фермеров в программе тренинга «Развитие профессионально значимых качеств фермера», основными целями которого было повышение профессиональной компетентности, управленческого потенциала, коммуникативных и организационных способностей.

Ключевые слова: социально-психологический тренинг, фермер, профессиональная компетентность, управленческий потенциал, коммуникативные и организаторские способности.

Krupenko O.V. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING OF PROFESSIONAL QUALITIES MEANINGFUL FARMERS: ANALYSIS OF EFFECTIVENESS

The problem of the use of socio-psychological training to improve professionally important qualities of representatives of agriculture. The results of farmers' participation in the training program «Development of professionally significant qualities of the farmer», the main purposes of which was to improve the professional competence, managerial capability, communication and organizational skills.

Key words: social and psychological training, farmer, professional competence, management skills, communication and organizational skills.

Постановка проблеми. Соціальна значимість поки що нечисленної та несформованої спільноти сільських підприємців набагато вище її частки в складі населення та ролі у виробництві продовольства. Фермерство також є резервом майбутнього середнього класу, що поступово формується в Україні. Нестабільність економічного, соціального, політичного і виробничого середовища, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, високий рівень конкуренції та ризику ставить фермера і колектив організації перед необхідністю адаптації до умов господарської та управлінської діяльності.

Збільшення інтенсивності, емоційної напруженості праці сучасного фермера та вимоги ефективного функціонування структури організації, грамотного відбору і розстановки співробітників, створення ефективних робочих команд, привели до того, що підприємницька та управлінська діяльність сучасного фермера все більше потребує науково-психологічних знань у вигляді соціально-психологічного супроводу професійної діяльності. У зв'язку з цим для теорії і практики психології управління стає актуальною проблема забезпечення успішності діяльності фермерів та керівників сільськогосподарських підприємств в нових умовах, а для психологічної науки – виявлення і вивчення соціально-психологічних чинників детермінуючих результативність діяльності і особливості функціонування особистості в умовах змін зовнішнього і внутрішнього середовища, розробка методичного інструментарію, що дозволяє підвищити ефективність праці фермера за допомогою психологічного супроводу його діяльності.

На сьогоднішній день професія фермера не є однією з самих престижних у сучасному українському суспільстві. Велика кількість молоді обирає для себе інший професійний шлях. При цьому на їх вибір впливає розмір заробітної платні, престиж та суспільне визнання.

Наразі жоден вищий навчальний заклад нашої країни не займається випуском фахівців за спеціальністю

«фермер», хоча ще у червні 2005 року перший заступник голови львівської обласної адміністрації Мирослав Сенік виступив із заявою стосовно того, щоб фермерську спеціальність вивчали у ВНЗ. Саме тому фермерами найчастіше стають за покликанням.

При цьому, незважаючи на очевидну зрозумілість цієї професії, при більш ретельному вивченні з'являється більше питань, ніж відповідей.

Для фермерів характерні великі емоційні і психологічні перевантаження, що заважають не лише у роботі, але й шкодять здоров'ю. Багато хто не в змозі справитися з таким навантаженням і їм доводиться змінювати свою діяльність чи зовсім переходити на іншу роботу.

Робота за цією спеціальністю також припускає наявність певних особистісних якостей, що просто необхідні для ефективного виконання: високий рівень професійної підготовки, загальнотеоретичні знання тощо.

Таким чином, багато молоді стикається з проблемою невідповідності своїх особистісних якостей до вимог, що пред'являють. Як показали дані соціологічного опитування, найчастіше фермерською діяльністю займаються люди 40-49 років. Щоб уникнути подібної ситуації, необхідно розробити програму підготовки майбутніх фахівців цієї галузі сільського господарства. Також під час навчання студентів в вищих аграрних закладах необхідно показати не тільки позитивні, але й негативні складові цієї професії, що можуть являти особливу складність під час майбутньої діяльності. Це сприятиме більш усвідомленому отриманню знань, бажанню працювати саме за цією спеціальністю.

Зі всього вищесказаного випливає, що дане питання доволі важливе й актуальне на сьогоднішній день. І якщо буде можливість з самого початку спрямовувати людей на ті спеціальності, що їм підходять найкраще, то можливо буде попередити не лише їх незадоволеність та недбалість до неправильно обраної професії, але й значно поліпшити роботу всіх фермерських гос-

подарств, що так необхідно у наш час.

Мета дослідження. Звернути увагу на проблему професійної підготовки працівників сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тренінг – це особливий різновид навчання через безпосереднє «проживання» і усвідомлення, виникає в міжособистісній взаємодії досвіду, яка не зводиться ні до традиційного навчання через трансляцію знань, ні до психологічного консультування або психотерапії. Іноді для його позначення використовується термін, що представляє собою «кальку» з англійської мови: «експерієнціальное навчання» (від англ. *Experiences* – життєвий досвід). При такому навчанні той, хто цим займається, безпосередньо стикається з досліджуваною реальністю, а не просто думає про зустріч з нею або розмірковує про можливість «щось з нею зробити» (Барклі, Кейпл).

У широкому сенсі під соціально-психологічним тренінгом розуміється практика психологічного впливу, заснована на активних методах групової роботи. При цьому мається на увазі використання специфічних форм повідомлення знань, навчання навичкам і умінням у сферах спілкування, діяльності, особистісного розвитку [1, с. 36-38].

Різноманітність психологічних тренінгів велика. Терміни «психологічний тренінг», «соціально-психологічний тренінг» також досить складно піддаються однозначному визначенню. У широкому сенсі **соціально-психологічний тренінг** – це будь-яке активне соціально-психологічне навчання, що здійснюється з опорою на механізми групової взаємодії (на відміну, наприклад, від тренінгу розвитку пізнавальних процесів – уваги, пам'яті, мислення і т. д.). Так, Л.А. Петровська та Л.Ф. Анн позначають цим терміном практику психологічного впливу, засновану на активних методах групової роботи. (Іноді поняття «соціально-психологічний тренінг» виступає і як більш вузьке, що позначає тільки один різновид психологічних тренінгів, спрямованих на вдосконалення навичок спілкування за допомогою рольових ігор з елементами драматизації) [2, с. 56-57].

На сьогоднішній день ряд дослідників (М. Р. Бітякова, Г. І. Марасанов, Г.Н. Сартан та інші) виділяють певні групи соціально-психологічного тренінгу. Так, розглядаючи тренінг у контексті **системи відносин особистості, виділяють такі види тренінгів:**

- «Я – Я»: тренінги особистісного зростання, орієнтовані в першу чергу на внутрішньоособистісний контекст роботи учасників, систему відносин до самого себе, розвиток рефлексивних здібностей. У даній роботі група виступає засобом підтримки та джерелом зворотного зв'язку.

- «Я – інші люди»: тренінги комунікативних умінь і різних соціальних навичок. Група служить свого роду «полігоном» для відпрацювання відповідних умінь і навичок. Даний аспект роботи найбільш характерний для тренінгів спілкування.

- «Я – соціальна група»: тренінги згуртування команди, соціально-психологічної адаптації в конкретному колективі. Основним предметом роботи є якась соціальна спільність, а конкретні учасники тренінгу розглядаються як її члени.

- «Я – професія»: тренінги професійного самовизначення. Предмет роботи – система відносин людини до професійної діяльності, а також комунікативні навички, необхідні для становлення професіонала [1, с. 34-35; 3].

Виклад основного матеріалу і результати дослідження. Соціально-психологічний тренінг спрямований на оволодіння певними соціально-психологічними знаннями, розвиток комунікативних здібностей, рефлексивних навичок (здатності аналізувати ситуа-

цію, поведінку й стан у цій ситуації, як членів групи, так і свій власний), вміння адекватно сприймати себе й оточуючих. При цьому виробляються й корегуються норми особистісної поведінки й міжособистісної взаємодії, а також розвивається здібність гнучко реагувати на ситуацію, швидко перебудовуватися у різних умовах й різних групах [4, с. 93; 5, 6].

Організаційні й комунікативні вміння особистості є ведучими компонентами у структурі управлінської діяльності фермерів. Комунікативні вміння припускають встановлення продуктивних контактів з різними людьми у різних комунікативних ситуаціях. До них відносяться вміння фіксувати точки незрозумілого сенсу, прояснити сенс сказаного партнером, правильно будувати повідомлення, переконувати, критикувати, адекватно використовувати невербальні компоненти спілкування тощо. Організаційні вміння включають організацію взаємодії людей для ефективного виконання спільної діяльності. До даних вмінь відносяться: вміння відрізнити головне від другорядного, вміння концентрувати сили на вирішальному напрямку, власна воля, відповідальність й вимогливість, оптимальна мобільність у виборі продуктивного варіанту дій, раціональність в управлінні, вміння вийти за рамки непродуктивних стереотипів в організаційній діяльності [7].

У психологічній науці сьогодні існує проблема цілісного дослідження професійно значимих якостей фермера. Щонайперше, вона пов'язана із кількісною обмеженістю, надмірною об'ємністю та трудомісткістю психологічних методів відстеження рівня професійно значимих якостей. До того ж переважна більшість психотехнік спрямована на діагностику лише якоїсь однієї складової згаданого конструкта і не вирішує завдання комплексного вивільнення потрібного набору професійних якостей [8]. Як відомо, під професійно значимими якість розуміють і індивідуальні якості суб'єкта праці, що впливають на ефективність професійної діяльності і успішність її засвоєння.

У запропонованому підході фундаментальний експеримент розуміється авторами [9; 10] як задіяння доволі обтяжної системи різноманітних засобів пізнання, поєднання різних пошукових методів (теоретичних і досвідних, проектних та організаційних, якісних і статистичних, діагностичних і прогностичних, мисленнєвих і модельних, природних і соціальних, технічних і психологічних, управлінських і самоорганізаційних), що дають змогу поетапно і комплексно змінювати [9; 10] якості фермера.

Формуючий експеримент складався з трьох етапів: підготовчого, основного та завершального. На підготовчому етапі відбувався аналіз даних, отриманих за двома анкетами. Завдяки цьому були отримані та проранжовані основні проблеми фермерів. На основному етапі відбувалася перевірка обраних методів супроводу та впливу на особистість. При цьому основний етап являв з себе соціально-психологічний експеримент з метою покращення дійсності (діяльності) і мав на меті змінити дванадцять особистісних якостей фермерів, які були виділені ще на підготовчому етапі.

Основним інструментом одержання нових фактів і об'єктивного наукового пізнання їх є експериментальний метод. На відміну від спостереження соціально-психологічний експеримент припускає можливість активного втручання дослідника в досліджувані ситуації для створення умов, що найбільш повно виявляють соціально-психологічну природу досліджуваних феноменів.

Експериментальний метод лежить в основі величезного розмаїття конкретних методик дослідження. Їх число зростає з кожним днем. Існують, наприклад, методики вимірювання рівня домагань особистості;

розроблені методики дослідження групової згуртованості, визначення рівня або ступеня адаптації особистості в колективі; відомі процедури, за допомогою яких можна порівняно легко і просто виділити серед оточуючих особистість людей коло найбільш значущих для неї осіб (референтну групу), знайдені способи фіксації таких складних особистісних утворень, як самооцінка, ціннісні орієнтації, установка тощо. Експериментальний метод ділять на два основних види: *лабораторний* і *природний*. Відмінності між ними в даний час досить умовні і не повинні бути абсолютизувати. Найчастіше ці методи використовують одночасно в рамках одного експерименту.

Для дослідження динаміки емоційного стану випробуваних у ситуації конфлікту думок з членами групи в лабораторному експерименті знайшли застосування варіанти баллістокардіографії, а при дослідженні сугестивності членів групи – аутокінетичний ефект (зорова ілюзія руху нерухої крапки, що світиться в темряві).

Аутокінетичний ефект вперше був використаний в США в психологічному експерименті М. Шерифом. Його методика привернула загальну увагу, отримавши широке поширення. Взятий за основу той факт, що мерехтлива точка в темряві може здатися спостерігачеві блукаючою, М. Шериф, поміщаючи випробуваних у відповідну обстановку, просив їх, уважно стежачи за точкою, не пропустити той момент, коли вона, на думку спостерігача, почне рухатися. Поки індивідів досліджували поодино, їхні відповіді значно відрізнялися один від одного. Так, одному здавалося, що точка рухається «вгору і вправо», іншому – «тільки вправо», третьому – «вниз і вліво» тощо. Але як тільки випробувані виявлялися разом і отримували можливість обмінюватися думками, картина різко змінилася – зміст їх суджень почало зближуватися. З'ясувалося, що на відповідь випробуваного надає певний вплив думка інших, особливо в тих випадках, коли ці інші належали або до референтної групи чи індивіда мали найбільший статус.

Лабораторним експериментом були також дослідження з конформізму, проведені в США С. Ашем, Р. Крачфілдом, Д. Кречів, де випробуваним, наприклад, пропонувалося оцінити довжину декількох ліній в звичайних умовах, а потім в присутності підставний групи при її прямому тиску на особистість випробуваного (у варіанті, коли група давала завідомо неправдиві відповіді). Здатність особистості протистояти думку групи або прийняти її точку зору (всупереч власній думці) і розцінювалася американськими психологами як ознака стійкості особистості або схильності її до конформним реакцій. Модифікації методик С. Аша, Р. Крачфілда, Д. Кречів можна зустріти і в працях радянських психологів.

Проведення експерименту в соціально-психологічних дослідженнях завжди пов'язане з певними труднощами і вимагає від експериментатора не тільки чудового володіння технікою його проведення, але й особливої делікатності, такту, педантичності й обережності. Слід мати на увазі, що на достовірність та адекватність отриманих даних впливає особистість експериментатора, його вміння триматися з випробуваними, ступінь його сумісності з ними. Ось чому неодмінною умовою успішного проведення соціально-психологічного експерименту має бути неухильне виконання всіх положень і правил, пов'язаних з його постановкою і реалізацією [11]. Авторами був обраний соціально-психологічний тренінг як форма впливу на особистість фермера та основний етап формуючого експерименту, спрямований на оволодіння певними соціально-психологічними знаннями, розвиток комунікативних здібностей, рефлексивних навиків (здатності аналізувати ситуацію, поведінку й стан у цій ситуації, як членів групи, так і свій власний),

вміння адекватно сприймати себе й оточуючих. При цьому виробляються й корегуються норми особистісної поведінки й міжособистісної взаємодії, а також розвивається здібність гнучко реагувати на ситуацію, швидко перебудовуватися у різних умовах й різних групах [4, с. 93; 5; 6].

Організаційні й комунікативні вміння особистості є ведучими компонентами у структурі управлінської діяльності фермерів. Комунікативні вміння припускають встановлення продуктивних контактів з різними людьми у різних комунікативних ситуаціях. До них відносяться вміння фіксувати точки незрозумілого сенсу, проясняти сенс сказаного партнером, правильно будувати повідомлення, переконувати, критикувати, адекватно використовувати невербальні компоненти спілкування тощо. Організаційні вміння включають організацію взаємодії людей для ефективного виконання спільної діяльності. До даних вмінь відносяться відрізняти головне від другорядного, вміння концентрувати сили на вирішальному напрямку, власна воля, відповідальність й вимогливість, оптимальна мобільність у виборі продуктивного варіанту дій, раціональність в управлінні, вміння вийти за рамки непродуктивних стереотипів в організаційній діяльності [6].

У якості інструментарію вивчення професійної компетентності, комунікативних й організаційних здібностей та управлінського потенціалу фермерів до та після тренінгу використовувалися опросник «Якір кар'єри», «Експрес-оцінка управлінського потенціалу керівника», «КОС-2». В якості методів математичного й статистичного аналізу була використана програма обробки даних x7.2009.

Для реалізації задуму дослідження були створені дві групи по 10 чоловік (із них 17 чоловіків та 3 жінки віком від 25 до 54 років): контрольна та експериментальна, куди увійшли фермери з міста Мелітополя, Запорізької та Херсонської областей. В обох групах одночасно за допомогою діагностичних методик визначався сталий рівень сформованості професійної компетентності, управлінського потенціалу, комунікативних й організаційних здібностей фермерів. Потім в експериментальній групі проводився тренінг «Розвиток професійно значимих якостей фермера», після чого робилися повторні заміри в контрольній та експериментальній групах й співставлення емпіричної інформації.

Описуючи рівень професійної компетентності та управлінський потенціал фермерів контрольної й експериментальної груп при першому зрізі, можна сказати, що вони у середньому володіли однаковим рівнем її розвитку (ПК 5,5 та 5,4 відповідно, УП 11 та 11,2 відповідно) [12].

На початку експерименту рівень мотивації експериментальної групи складав – 7,4 бали, контрольної – 6,8 бали. Жодна група не знала, до якої саме категорії вона належить.

Отже, при порівнянні середніх значень за кожним показником ми спостерігаємо наступні відмінності: професійна компетентність у експериментальної групи складає 5,4 та 5,52 у контрольної (відмінність 0,12 балів); *менеджмент* – 8,2 та 7,07 відповідно (відмінність 1,13); *автономія* – 8 та 6,72 (відмінність 1,28); *стабільність роботи* – 8,4 та 7,24 (відмінність 1,16); *стабільність місця проживання* – 3,19 та 3,99 (відмінність 0,8); *служіння* – 8,3 та 7,6 (відмінність 0,7); *виклик* – 8 та 7,08 (відмінність 0,92); *інтеграція стилів життя* – 8,4 та 7,58 (відмінність 0,82); *підприємництво* – 8,4 та 8,15 (відмінність 0,25); *управлінський потенціал* – 11 та 11,2 (відмінність 0,2); *комунікативні схильності* – 12,6 та 11,3 (відмінність 1,3); *організаційні схильності* – 14,8 та 14,1 (відмінність 0,7). Отже обидві групи майже однакові за даними першого зрізу.

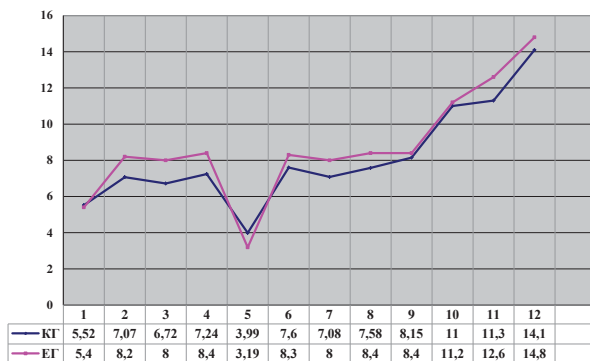

Після проведення першого зрізу був проведений семінар-тренінг розвитку професійно значимих якостей фермера, який складається з дванадцяти тематичних блоків відповідно назвам тих професійних якостей що діагностувалися на початку роботи.

Експеримент відбувався щосуботи протягом трьох місяців на базі Таврійського державного агротехнологічного університету з 02 жовтня 2010 по 25 грудня 2010 року. Загальна тривалість експерименту складає 48 годин, тобто по 4 години на кожен тематичний блок.

Описуючи рівень професійної компетентності та управлінський потенціал фермерів контрольної й експериментальної груп при першому зрізі, можна сказати, що вони у середньому володіли однаковим рівнем її розвитку (ПК 5,5 та 5,4 відповідно, УП 11 та 11,2 відповідно).

При порівнянні середніх значень за кожним показником ми побачили наступні відмінності: *професійна компетентність* у експериментальної групи складає 5,4 та 5,52 у контрольної (відмінність 0,12 балів); *менеджмент* – 8,2 та 7,07 відповідно (відмінність 1,13); *автономія* – 8 та 6,72 (відмінність 1,28); *стабільність роботи* – 8,4 та 7,24 (відмінність 1,16); *стабільність місця проживання* – 3,19 та 3,99 (відмінність 0,8); *служіння* – 8,3 та 7,6 (відмінність 0,7); *виклик* – 8 та 7,08 (відмінність 0,92); *інтеграція стилів життя* – 8,4 та 7,58 (відмінність 0,82); *підприємництво* – 8,4 та 8,15 (відмінність 0,25); *управлінський потенціал* – 11 та 11,2 (відмінність 0,2); *комунікативні схильності* – 12,6 та 11,3 (відмінність 1,3); *організаційні схильності* – 14,8 та 14,1 (відмінність 0,7). Отже обидві групи майже однакові за даними першого зрізу.

Мал. 1. Порівняння середніх показників експериментальної та контрольної груп

Висновки і перспективи подальших досліджень. При порівнянні отриманих показників по II зрізу ми побачили, що *професійна компетентність* в експериментальній групі зазнала змін (5,4-6,2) тобто зросла на 0,8 бали. Зважаючи на специфіку обраного тесту, можна зауважити, що обрані нами підвищили критичність погляду учасників групи на свої професійні здібності.

Така якість як *менеджмент* (8,2-7,46) також зазнала впливу. Відмінність між I та II зрізом складає 0,74 бали. На разі це можна охарактеризувати як показник того, що всі члени експерименту є сталими керівниками, які впевнені у своїх здібностях та вмінні знаходити спільну мову як з підлеглими так із іншими людьми.

У нашому випадку *автономія* змінилася з 8 балів до 5,65 (-2,35). Це свідчить про те, що фермери стали більш спокійно сприймати інформацію та ситуації, які як їм здавалося впливали на їх незалежність у прийнятті рішень. Отже, вони стали більше прислухатися до того що їм кажуть та намагатися віднайти там для себе щось корисне.

Стабільність роботи (8,4-8,66) навпаки стала більше на 0,26 балів. Це пояснюється тим, що фермери як і інші версти населення нашої країни залежать від економічної та політичної ситуації. Також накладається занепокоєння тенденцією зменшення кількості фермерських господарств протягом останніх років.

Стабільність місця проживання змінилася на 0,51 бал (3,19-3,7). З цього можна зробити висновок, що до нашої роботи з цією якістю наші респонденти практично не замислювалися над тим чи важливо для них де вони живуть. Тобто вони можуть доволі легко змінити своє нинішнє місце проживання на інше. Іншими словами соціальна мобільність наших фермерів є явною і носить горизонтальний характер.

Служіння (8,3-8,5) стало більше на 0,2 бали. Отже, наші фермери ще більше зміцнилися у думці щодо того що вони мають надавати якісні товари та послуги споживачам.

Така якість, як *виклик* (8-6,1), зазнала значних змін і знизилася на 1,9 бали. Це є показником того, що в експериментальній групі стали значно спокійніше сприймати конкуренцію та знизився рівень агресії під час так званої гри «покупець – продавець» та «підприємець – підприємець».

Інтеграція стилів життя (8,4-8,89) зросла на 0,49 бали. Тобто наші фермери як і раніше прагнуть поєднувати кар'єру, сім'ю, саморозвиток. І хочуть щоби всі сфери їх життя були збалансовані.

Підприємництво (8,4-8,01) змінилося на -0,39 бали. Це є показником того, що люди, які мають свою справу на жаль не прагнуть її захищати, хоча при цьому розуміють яке велике значення вона для них. Крім того це може бути показником зневіри у свої сили та ознакою втоми від постійного долання перешкод на своєму шляху.

Управлінський потенціал (11,2-14,9) виріс на 3,7 бали. Це свідчить про те, що наші респонденти стали більш впевнені у своїх управлінських здібностях, отримали потрібні їм знання та навички для більш ефективного керування своєю справою та підлеглими.

Комунікативні схильності (12,6-12,9) теж трохи зазнали змін. Вони виростили на 0,3 бали. Отже нам вдалося вплинути на здатність фермерів ще правильніше доносити свої думки, розуміти співбесідників та впевненість під час розмови.

Організаційні схильності (14,8-16,3) наразі стали ще вище (+1,5 бали). Тобто наші учасники експерименту значно покращили здібності щодо правильної організації своєї роботи та своїх працівників.

Після проведеної роботи з експериментальною групою такі якості як професійна компетентність (+0,59), менеджмент (+0,67), стабільність роботи (+1,29), служіння (+0,67), інтеграція стилів життя (+1,1), управлінський потенціал (+1,2), комунікативні (+1,4) та організаційні схильності (+2) значно підвищилися у порівнянні із середніми показниками контрольної групи.

А такі якості, як автономія (-1,21), стабільність місця проживання (-0,54), виклик (-0,87) та підприємництво (-0,29) стали менше.

Наразі ми маємо 66,7% успішності використання вправ у розробленій програмі семінару-тренінгу «Розвиток професійно значимих якостей фермера».

Література:

1. Бабайцева В.К. Особистісно-орієнтований тренінг. – М., 1997.
2. Єрмакова Л.А. Групи розвитку особистості. – М., 1994. – 118 с.
3. Вивчення ефективності соціально-психологічного тренінгу на прикладі роботи з підлітками, які виховуються в неблагополучних сім'ях. Дипломна робота [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ua-referat.com/Вивчення_ефективності_соціально-психологічного_тренінгу_на_прим_2.

4. Шорохова Е.В. Некоторые методологические вопросы психологии. «Проблемы личности». Материалы симпозиума, т. I. – М., 1969. – С. 29–30.
5. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973. – С. 248.
6. Eysenck H. Dimension of Personality. London, 1947.
7. Meed M. Coming in Age Samoa. New York, 1963.
8. Ревасевич І.С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Ревасевич Ірина Степанівна. – Тернопіль, 2007. – 222 с.
9. Основы психологии профессиональной деятельности инжене-

ров-электриков : монография [Электронный ресурс] / С.А. Дружков. – 2010. – Режим доступа : <http://www.rae.ru/monographs/83-2952>.

10. Евтихов О.В. Практика психологического тренинга. – СПб. : Издательство «Речь», 2007. – 256 с., с. 14–29.

11. Социальная психология коллектива : учебное пособие для студентов пед. ин-тов [Электронный ресурс] / Петровский А.В., Шпалинский В.В. – М., Просвещение. – 1978. – Режим доступа : <http://www.detskiysad.ru/ped/kollektiv11.html>.

12. Ральникова И.А. Социально-психологический тренинг развития коммуникативно-организаторских умений как способ психологического сопровождения / Психология обучения. – № 4. – 2009. – С. 92–98.

УДК 159.923.2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЄ СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З РОДИН ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Крупник І.Р., викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

У роботі висвітлено особливості сімейних уявлень у дітей, батьки яких – трудові мігранти. Відсутність батьків протягом великого проміжку часу є депривуючим чинником, який впливає на розвиток особистості дитини. Проведено дослідження впливу сімейної депривації на уявлення образу майбутньої сім'ї у дітей трудових мігрантів.

Ключові слова: уявлення про майбутню сім'ю, діти трудових мігрантів, батьківська депривація.

В работе рассмотрены особенности семейных представлений у детей, родители которых – трудовые мигранты. Отсутствие родителей в течение большого промежутка времени является депривационным фактором, влияющим на развитие личности ребенка. Проведено исследование влияния семейной депривации на представление образа будущей семьи у детей трудовых мигрантов.

Ключевые слова: представления о будущей семье, дети трудовых мигрантов, родительская депривация.

Krupnik I.R. EMPIRICAL RESEARCH OF FEATURES OF IDEAS OF FUTURE FAMILY LIFE AT CHILDREN OF TEENAGE AGE FROM FAMILIES OF LABOR MIGRANTS

In work features of family representations at children, which parents – labor migrants are considered. Absence of parents during a wide interval of time, is the deprivational factor influencing development of the identity of the child. Research of influence of a family deprivation on representation of an image of future family at children of labor migrants is conducted.

Key words: ideas of future family, children of labor migrants, parental deprivation.

Постановка проблеми. Проблема трудової міграції має дуже багато аспектів, які впливають як на життя суспільства у цілому, так і на життя окремих особистостей. Ми пропонуємо розглянути вплив тимчасової відсутності батьків на становлення особистості дитини в сім'ї заробітчан. А саме – дослідити особливості уявлень про майбутнє сімейне життя дітей, чиї батьки працюють за кордоном, в контексті впливу на особистість фактору депривації.

Аналіз останніх досліджень. Уявлення людини про себе, про своє місце в суспільстві є одним із наріжних каменів соціальної психології. Фундамент вивчення проблеми соціальних уявлень, до яких, безумовно, відносяться також і уявлення про майбутню сім'ю, заклали французькі соціальні психологи С. Московічі, Ж. Абрік, Д. Жоделе. Соціальні уявлення, на думку С. Московічі, формуються в результаті впливу, навіювання соціуму на особистість [4]. Вони дозволяють людині спрогнозувати результати своїх вчинків. Вітчизняні психологи дотримуються схожих поглядів. Зокрема, С.Л. Рубінштейн розглядав уявлення як образи, які виникають у свідомості і мають надважливе значення для свідомого психічного життя, оскільки вони, базуючись на особистому досвіді, надають людині змогу планувати своє майбутнє [6]. Таким чином, соціальні уявлення виконують функції адаптації до ситуацій, орієнтації поведінки. Уявлення особистості про своє майбутнє взагалі та сімейні уявлення зокрема вивчали: К.А. Абульханова-Славська, Г.М. Андреева, Т.В. Андреева, Т.А. Демидова, В.І. Зацепін, Л.М. Івлева, А.І. Донцов, Е.Г. Ейдемільер, Т.П.

Емельянова, А.О. Кацера, О.Б. Кізь, С.В. Ковалев, А.О. Колесова, Є.Б. Маценова, В. Д. Менделевич, Н.Л. Москвічева, М.І. Мушкевич, Т.І. Пухова, О.В. Рижкова, О.М. Родіонов, Ю.Р. Сидорик, С.О. Терьохіна, Н.І. Федотова, А.П. Чернов, В.В. Юстицький, Т.І. Юферова та інші. З точки зору вказаних дослідників моделі поведінки у родині, подружжі та батьківські, формують у дитини уявлення про побудову та взаємовідносини у своїй майбутній сім'ї [10]. На думку таких науковців як А.М. Бережнової, Т.І. Димнової, М.О. Докторович, М.І. Мушкевич, С.О. Терьохіної та інших, виховання дитини у дисфункціональній родині несе вірогідність викривлень у її сімейних уявленнях [1; 2; 5; 9]. Тому у дітей з благополучних сімей та неблагополучних існує різниця в уявленнях на майбутню сім'ю. Вже у дітей дошкільного віку є відміни в образі родини (зокрема в уявленнях про батьківські функції) в залежності від того чи живуть вони в повній умовно психологічно благополучній сім'ї або в неповній родині, сім'ї яка знаходиться в кризовому стані, в дитячому будинку. Особливості у цій сфері зберігаються і у подальшому. Негативний, фемінний або аморфний образ чоловіка може утворитись у хлопчика-підлітка з неповної родини. Це веде спочатку до викривлень у ставеворольовій ідентифікації, а в майбутньому призведе до відмінностей в уявленнях про власне батьківство, до фемінної моделі поведінки у родині, яка, скоріш за все, закріпиться у його нащадків чоловічої статі. Підлітки з розлучених родин та родин, що втратили батька рідше уявляють своє майбутнє подружжє життя, як щасливе, із дружніми стосунками. У просто-